

Kasas Sûresi 9. ile İnsân Sûresi 18. Âyetlerdeki Vakf ve İbtidânın Arap Diline Uygunluğu Meselesi

The Issue of Appropriateness of Waqf and Ibtidâ to Arabic in al-Qasas 9 and al-Insân 18

Haşim ÖZDAŞ

Araştırma Görevlisi Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
PhD., Research Assistant, Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Theology, Department of Tafsîr,
Van, Turkey

hasimozdas@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4621-435X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 19 Ağustos / August 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 24 Eylül / September 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 325-338

Atıf / Cite as

Özdaş, Haşim. "Kasas Sûresi 9. ile İnsân Sûresi 18. Âyetlerdeki Vakf ve İbtidânın Arap Diline Uygunluğu Meselesi".
Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/2 (2020), 325-338.

Doi: 10.33460/beuifd.782608

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Okuma esnasında nefesi ve sesi tamamen kesmek şeklinde tanımlanan vakf, anlamın tamamlanıp tamamlanmadığı durumlarına bağlı olarak vakf-ı tâm, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh gibi kısımlara ayrılmaktadır. Başlamak anlamındaki ibtidâ ise anlam bütünlüğüne uygun düşen yerlerden başlayarak okumayı sürdürmek, olarak tarif edilmektedir. İfadelerdeki anlamları ortaya çıkaran vakf ve ibtidâ konusu, hem Arap dili hem de kırâat ve tefsir için önemli bir konudur. Süddî es-Sağîr kanalıyla İbn Abbas'tan nakledilen bir rivâyete göre o, Hz. Musa'nın kıssası bağlamında Firavun ve eşinden söz eden Kasas sûresi 9. âyette geçen *وَالصَّادِقَاتُ* edatı üzerinde durup *وَالصَّادِقَاتُ* fiili ile ibtidâ etmiştir. Bu durumda âyetin anlamı şöyle olur: "O, benim için göz aydınlığı olabilir. Senin için asla." Ancak bunun Arap diline uygun olmayıp âyetin yanlış anlaşılmasına yol açtığı için Ferrâ, Ebû Muâz en-Nahvî ve Nehhâs gibi tefsir âlimlerinin yanı sıra kırâat âlimleri tarafından da eleştirilmiştir. Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhîz, hocası İbrâhîm en-Nazzâm'dan naklettiğine göre bazıları, İnsân sûresi 18. âyette geçen adlandırılır anlamındaki *وَالصَّادِقَاتُ* fiili üzerine vakfedip, "Ey Muhammed, o kaynağa bir yol ara!" anlamında olduğu söylenen *وَالصَّادِقَاتُ* lafzı ile ibtidâ ettiklerini bildirmiştir. Bu çalışmada vakf ve ibtidânın terim

anlamlarına kısaca değinildikten sonra ilgili âyetlerdeki kelimelerde durmanın âyetlerin anlamına etkisi ve sözü edilen vakf-ibtidâ'nın Arap diline uygun olup olmadığı meselesi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Vakf-İbtidâ, Arap Dili, Sûre, Âyet.

Abstract: *Waqf*, defined cutting off breath and voice completely during reading, is divided into three parts as *waqf-i tam* (complete *waqf*), *waqf-i hasan* (good *waqf*) and *waqf-i qabiḥ* (bad *waqf*) depending on whether the meaning is completed or not. On the other hand, *ibtidâ*, with the meaning of start, is defined as continuing to read starting from the places where it is appropriate for integrity of meaning. It is stated that the issue of *waqf* and *ibtidâ* that reveal the meaning of statements is important for both Arabic, recitation and *tafsir*. According to hadiths narrated by Ibn Abbas (d. 68/687-88) via *Suddî al-Şağîr*, he stopped on the preposition *بِ* in *al-Qasas* 28: 9, which mentions about Pharaoh and his wife within the context of Prophet Moses, and started with the verb *تَشْتَلُو*. In this case, the meaning of the verse is as follows: "He may be a joy of eye for me. For you never." Nevertheless, since this is not compatible with Arabic and leads to misunderstanding of the verse, the case is criticized by the *tafsir* scholars such as *Farrâ* (d. 207/822), *Abū Mu'âz al-Naḥwî* (d. 211/826) and *Naḥḥâs* (d. 338/950) besides recitation scholars. According to narration by *Osman 'Amr b. Baḥr al-Jaḥiẓ* (d. 255/869) from his teacher *Ibrâhîm al-Nazzâm* (d. 231/845), it is stated that some scholars stopped on the verb with the meaning of named, *سُمِّيَ*, in *al-Insân* 76: 18, and they started with the word *سَلْسَبِيلًا*, which is recited as "O Mohammad! Look for a way to that fountain called *salsabil!*". In this study, after the lexical and terminological meaning of *waqf* and *ibtidâ* is explained briefly, it will be investigated whether the *waqfs* in abovementioned verses have any effects on the meaning of the verses and also whether *waqf* and *ibtidâ* are appropriate for Arabic.

Keywords: *Tafsir*, *Waqf-Ibtidâ*, Arabic, *Surah*, *Verse*.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim tilâvetinde *vakf* ve *ibtidâya* dair uyarıları bizzat Hz. Peygamber'in uygulamalarında görmek mümkündür. Sahâbeden de âyetlerde durulması uygun olan ya da olmayan yerlerle ilgili rivâyetler nakledilmiştir.¹ Bu da *vakf* ve *ibtidâ* konusunun Kur'ân'ın inişinden itibaren uygulama düzeyinde bir mevcudiyete sahip olduğunu göstermektedir.² Kirâat imamlarının yanı sıra müfessirler ve dil âlimleri de belli âyetlerle ilgili *vakf* ve *ibtidâ* konusunda görüş beyan etmişlerdir. Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren teorik düzeyde ele alınan bu konuya dair

1 bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *el-Kita'u ve'l-i'tinâf*, thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Mâtürüdü (Riyad: Dâru 'Alemlî'l-Kutub, 1413), 11-17.

2 Nihat Temel, *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 23.

müstakil birçok eser kaleme alınmıştır.³ Bu da *vakf* ve *ibtidâ* konusunun teorik temellerinin tespitine dair ihtiyacın çok erken denilebilecek bir dönemde ortaya çıktığını göstermektedir.⁴

Vakf ve *ibtidâ* konusu kırâat ve tefsir, yanı sıra nahiv ilmiyle yakından bağlantılıdır. Bu nedenle Nehhâs (öl. 338/950), Zerkeşî (öl. 794/1392) ve Üşmûnî gibi âlimler, *vakf*ı hakkıyla yerine getirebilmek için kırâatlere, tefsire, kıssalara, Arapçaya ve hatta fıkıhtaki ihtilâflara vakıf olmak gerektiğini ifade etmişlerdir.⁵ Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında *i'râb* ve *garîb* lafızların anlamlarının bilinmesinin yanı sıra *vakf* ve *ibtidâ* bahsinin de önemli olduğunu ifade eden İbnü'l-Enbârî (öl. 328/940), Kur'ân'ı okuyan kişinin, *vakf-ı tâm* ile *vakf-ı kâfiyî*, yanı sıra bu iki kısma dâhil olmayan *vakf-ı kabîhi* de bilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶ Bu nedenle *vakf*ın çok önemli ve ihmali bir o kadar riskli olan bir konu olduğunu belirten Nakzâvî (öl. 683/1284), Kur'ân'ın anlamlarını bilmenin ve ondan şer'î deliller istinbât etmenin fâsılları yanı *vakf* yapılacak yerleri bilmeye bağlı olduğunu beyan etmiştir.⁷

Öte yandan birçok tefsir kaynağında İbn Abbas'ın (öl. 68/687-88), Kasas sûresi 9. âyetindeki *lâ/â* edatı üzerinde durup تَقْلُوبُ fiili ile *ibtidâ* ettiği nakledilmiştir. Fakat Ferrâ (öl. 207/822), Ebû Muâz en-Nahvî (öl. 211/826) ve İbnü'l-Enbârî'nin içinde bulunduğu birçok müfessir, Süddî es-Sağîr (öl. 186/802) kanalıyla İbn Abbas'tan nakledilen bu görüşün Arap dili açısından *lahn*/hata olduğunu ifade etmişlerdir.⁸ Bunun gibi Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhîz (öl. 255/869), Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen kelimcilerinden olan Nazzâm'dan (öl. 231/845) naklettiğine göre bazıları, İnsân sûresi 18. âyette geçen تُسْمِي fiili üzerine durup سَمِّيَاً lafzı ile *ibtidâ* etmişlerdir.⁹ Fakat İbn 'Atiyye (öl. 541/1147) ile Ebû Hayyân (öl. 745/1344) gibi müfessirler tarafından dilsel açıdan çok zayıf bulunan bu *vakf* ve *ibtidân*ın Kur'ân-ı Kerim'in fesahatine halel getirdiğini belirtmişlerdir.¹⁰ Bu çalışmada *vakf* ve *ibtidân*ın terim anlamlarına kısaca yer verildikten sonra Kasas sûresi 9. âyetteki *vakf* ve *ibtidâ* ile ilgili olarak genel kabul gören yaklaşımlara yer verip İbn Abbas'a nisbet edilen ilgili görüşün Arap diline uygunluğu meselesi

3 Mustafa Karagöz, "Âyetlerdeki Durak Yerlerinin Anlama Etkisi (Bakara Sûresi 96. Ayet Örneği)", *Bilimname* 21/2 (2011), 201.

4 Temel, *Kur'an Kırâatında Vakf ve İbtidâ*, 24.

5 Nehhâs, *el-Kita'u ve'l-tinâf*, 18; Bedrüddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetu Dâru't-Turâs, 1404/1984), 1/343; Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Üşmûnî, *Menâru'l-hudâ fi beyâni'l-vakfi ve'l-ibtidâ* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1393), 4.

6 İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/108.

7 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/249-250.

8 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an* (Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, 1403/1983), 2/302; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 11/13; Ebû Bekir Muhammed b. Kasım İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramadân (Dimaşk: Mecme'u'l-Luğati'l-'Arabiyye, 1391), 2/822.

9 Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhîz, *Kitâbu'l-hayevân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1966), 1/344.

10 Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn 'Atiyye, *el-Muḥarraru'l-veciḥ fi tefsiri'l-Kitâbi'l-'Aziz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 5/413; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. 'Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 8/390.

inceleneyecektir. Bunun yanı sıra tefsir âlimlerinin İnsân sûresi 18. âyete dair sözü edilen görüşe yönelttikleri dilsel eleştirilerine yer verilecektir.

1. Vakf ve İbtidâ

“Durmak, susmak, durulan yer ve engel olmak” gibi anlamlarda kullanılan *vakf* lafzı,¹¹ kırâat terimi olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

1. Kelimenin sonunda bir süre sesi kesmek.
2. Kelimeyi sonrakinden ayırmak.¹²
3. Okumayı sonlandırmak maksadıyla değil, *vakf* yapılan lafızdan ya da öncesinden okumaya yeniden başlamak amacıyla normal olarak nefes alabilecek bir süreliğine okumayı kesmek.¹³

Ebû Zekeriyâ el-Ensârî (öl. 926/1519), *vakf*ın şu iki anlamda kullanıldığına dikkat çekmiştir:

1. Okuyanın, okumayı durdurması ve susması,
2. Okumayı durdurmak için belirlenen yerler. Okuyan, bu duraklarda durmasa bile bunlardan her biri *vakf*, yani durulacak yerdir.¹⁴

Ayrıca erken dönem birçok âlimin, *kat'* ve *sekt* lafızlarını *vakf* anlamında kullandıklarını belirten İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429), son dönem âlimlerin bu lafızlar arasındaki bazı farklardan söz ettiklerini ifade etmiştir.¹⁵

Öte yandan *vakf*, farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Bazıları bunu, *vakf-ı tâm* ile *vakf-ı kabîh* şeklinde iki kısma ayırmıştır.¹⁶ İbnü'l-Cezerî ise *ihtiyârî vakf* ile *ıztırârî vakf* şeklindeki tasnifi benimsemiştir.¹⁷ İbnü'l-Enbârî; *vakf-ı tâm*, *vakf-ı kâfî/vakf-ı hasen* ve *vakf-ı kabîh* şeklinde üç kısma ayırmıştır.¹⁸ Diğer bazıları ise bunu şu başlıklar altında ele almışlardır: *Tâm ve şebîh bih*; *nâkıs ve şebîh bih*; *hasen ve şebîh*

11 Ebû Hasan Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn (Dâru'l-Fikr, 1979), 6/135; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Ali Hasan Hilâlî (Kahire: ed-Dâru'l-Misriyye li'l-Te'lîf ve't-Tercume, 1384), 9/333; Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 54/4898.

12 Üşmûnî, *Menâru'l-hudâ*, 8; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 317; Temel, *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, 38-39.

13 Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, thk. Muhammed Ali ed-Debbâ' (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/240.

14 Ebû Yahyâ Zekeriyâ el-Ensârî, *el-Makşid li talhîşi mâ fi'l-murşid fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1393), 4.

15 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/238-239; Üşmûnî, *Menâru'l-hudâ*, 8; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 339; Temel, *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, 52-53; Veli Kayhan, “Vakf ve İbtidâ İlmî ve Kur'an Tefsirindeki Yeri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 296-298.

16 bk. Ali b. Muhammed b. Abdussâmed es-Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ ve ikmâlu'l-ikrâ'*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Mekke: Mektebetu't-Turâs, 1408), 563; Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/350.

17 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/225.

18 İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/108, 149.

bih; kabîh ve şebih bih.¹⁹ Sehâvî (öl. 643/1245) ile Zerkeşî, birçok kurrânın şu dörtlü tasnifi esas aldıklarını belirtmişlerdir:

1. *Vakf-ı tâm veya vakf-ı muhtâr,*
2. *Kâfi câiz,*
3. *Hasen mefhûm,*
4. *Kabîh metrûk.*²⁰

Tefsir ve kırâat âlimi Secâvendî (öl. 560/1165) ise *vakfî* altı başlık altında ele almıştır:

1. *Lâzım,*
2. *Mutlak,*
3. *Câiz,*
4. *Mücevvez li vechin,*
5. *Murahhas li zarûretin,*
6. *Gayr-ı Câiz.*²¹

Kendisinden sonrası ile hiçbir bağlantısı bulunmayan bir sözün sonunda yapılan ses ve nefesi kesmeye²² *vakf-ı tâm* denildiği gibi *vakf-ı muhtâr* da denilmektedir.²³ Bu tür ses ve nefesi kesme genellikle âyet fâsılları ile kissaların bitiminde olur.²⁴ *Vakf* yapıldığı lafız, bir sonraki lafız ile anlam açısından bir bağlantısı varsa buna *vakf-ı kâfi* denir.²⁵ *Salih, mefhûm* ve *câiz* olarak da adlandırılan bu tür yerlerde *vakf-ı tâm* gibi *vakf* yapılabir bir sonraki lafız ile *ibtidâ* edilebilir.²⁶ Bu türden *vakflar* daha ziyade âyet fâsıllarında söz konusudur.²⁷ Buna karşın *vakf* yapılan lafız ile bir sonraki lafız arasından dilsel açıdan bir bağlantı varsa bu durumda *vakf-ı hasen* olur.²⁸ Bu tür yerlerde *vakf* yapılabilir ancak bir sonraki lafız ile *ibtidâ* yapılamaz.²⁹ *Tâm* ve *hasen* kapsamına girmeyen duraklama ise *vakf-ı kabîhtir*³⁰ Eksik veya yanlış anlama neden olması sebebiyle³¹ bu tür yerlerde *vakf*

19 Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 1/253.

20 Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 1/563; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/350.

21 Ebû Abdullah Muahmed b. Tayfûr Secâvendî, *'İlelu'l-Vuquf*, thk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-İdi (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1426/2006), 1/169; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/252.

22 İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vaqf ve'l-ibtidâ*, 1/149; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/350; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226.

23 Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 1/563.

24 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226; a.mlf., *et-Temhid fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetu'l-Ma'arif, 1421), 168; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/351; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/251.

25 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/351; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/251; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid*, 171.

26 Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 1/563.

27 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/228.

28 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/352; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/252; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid fi 'ilmi't-tecvîd*, 174.

29 İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vaqf ve'l-ibtidâ*, 1/150; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226.

30 İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vaqf ve'l-ibtidâ*, 1/150.

31 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/352; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/229; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/252.

yapmanın câiz olmadığı belirtilmiştir.³² İ'râb veya anlam bakımından birbiriyle bağlantılı olan lafızları birbirinden ayırarak yapılan duraklamalar bu kapsama dâhildir.³³

Vakfa yakın bir ilişkisi olan *ibtidâ* ise şu şekillerde tanımlanmıştır:

1. "Kırâate ilk defa başlamak veya *vakf* sonrasında kırâate yeniden başlamaktır."³⁴
2. "Anlamın bozulmaya ve değişikliğe uğramayacağı belirli yerlerden başlamak sûretiyle okumayı sürdürmektir."³⁵

2. Kasas Sûresi 9. Âyetteki Vakf-İbtidâ ile İlgili Farklı Yaklaşımlar

Hz. Musa kıssası bağlamında Firavun ve eşinden söz eden Kasas sûresi 9. âyet ve meâli şöyledir: وَقَالَتْ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ عَجِزٌ لِّي وَلَكَ لَا تَقُولُوا عَلَيَّ أَن يَنْفَعَنَا أَوْ نَنْجِدَهُ وَلَدًا وَهَمُّ لَا يَشْعُرُونَ "Firavun'un karısı, 'O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz' demişti. Onlar işin farkında değillerdi."³⁶

Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Şayet Firavun, hem benim hem de senin için bir göz bebeği olabilir deseydi, her ikisi için de olacaktı."³⁷ Fakat rivâyet zincirinde yer alan Ebû Ma'ser Necîh b. Abdurrahman'ın çokça hadis rivâyet etmesine karşın zayıf bir râvî olduğu belirtilmiştir. Sözelimi Buhârî (öl. 256/870), onun *munkeru'l-hadis*; Ebû Dâvûd (öl. 275/889), zayıf; Tirmizî (öl. 279/892), hıfz yönünden problemliliğini belirtmiştir.³⁸

Âyette zikredilen فِرْعَوْنَ lafzının i'râbı ile ilgili üç ihtimalden söz edilmiştir:

1. Âyette geçen فِرْعَوْنَ lafzı, gizli هُوَ zamirinin haberidir.
2. Söz konusu kelime, mübtedâ olup لَا تَقُولُوا terkibi onun haberidir.³⁹
3. Kelime, mukadder أَتْرُكُوا fiili ile mansûbdur.⁴⁰

32 Sehâvi, *Cemâlu'l-kurrâ*, 1/564; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid*, 175.

33 bk. İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/116-150; Sehâvi, *Cemâlu'l-kurrâ*, 1/564-565; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/229; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid*, 167.

34 Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 317; Temel, *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, 40.

35 Kayhan, "Vakf ve İbtidâ", 298.

36 *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), el-Kasas 26/9.

37 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirasâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye Dâru Hicr, 2001), 18/164; Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azim musneden 'an Rasûli'l-Allah ve's-şahâbeti ve't-tâbi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 9/2945.

38 Geniş bilgi için bk. Ali b. Ahmed İbn Hacer el-'Askalânî, *Takribu't-tehziib*, thk. 'Adil Mürşid (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1999), 4/214-215.

39 Abdurrahman b. Muhammed Ebû'l-Bekât İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân fi ğaribi i'râbi'l-Kur'an*, thk. Taha Abdulhamid Taha (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyye el-Amme li'l-Kitâb, 1400), 2/229-230.

40 Ebû Muhammed Mekki b. Ebû Tâlib, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'an*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405), 541.

Zeccâc'a (öl. 311/923) göre her ne kadar bununla ilgili bir kırâat nakledilmemiş olsa da sadece Arapça dil kuralları açısından lafız mansûb olarak da düşünülebilir.⁴¹ Bu hususa işaret eden Nehhâs ise Firavun'un konumu gereği birinci şahıs zamiri yerine لا تَتَّكَلَفُ çoğul kalıbının kullanıldığını belirtmiştir.⁴²

Öte yandan Kasas sûresi 9. âyetteki *vakf* ve *ibtidâ* ile ilgili olarak İmam Nâfi' (öl. 169/785), Dîneverî, Muhammed b. İsa ve İbn Kuteybe'den (öl. 276/889) nakledildiğine göre Firavun'un eşinin sözü tamamlandığından وَقَالَتْ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْئْتُ لَا تَتَّكَلَفُ ile تَتَّكَلَفُ cümlelerinin sonunda durmak *vakf-ı tâmdır*.⁴³ Ayrıca İmam Nâfi'in, لِي lafzı üzerine durup, وَقَالَتْ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْئْتُ لَا تَتَّكَلَفُ ile تَتَّكَلَفُ sözü ile *ibtidâ* ettiği de söylenmiştir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: "Onu öldürmeyebilirsiniz." "Onu öldürmeyin! Diyebilirsiniz." Fakat Kirmânî (öl. 500/1106) bunun dilsel açıdan zayıf bir ihtimal olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Buna karşın Muhammed b. Mervân Süddî es-Sağîr, Kelbî (öl. 146/763) tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini haber vermiştir: "Firavun'un eşi, hem benim hem de senin için bir göz bebeği olabilir, deyince, Firavun, onu öldürsünler, demiştir." Ferrâ'nın tefsirinde de kaydedilen bu rivâyete göre âyette geçen *lâ/lâ* edatı üzerine *vakf*; تَتَّكَلَفُ ifadesi ile *ibtidâ* yapılmıştır.⁴⁵ Sözü edilen bu *vakf* ve *ibtidâ*, Arap diline uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁴⁶ Sözelimi Ferrâ, Süddî es-Sağîr kanalıyla yukarıda aktarılan haberin Arap dili açısından *lahn* olduğunu belirtmiştir. Zira bunun doğruluğu kabul edildiği takdirde Mushaf'ta yer alan تَتَّكَلَفُ fiili, تَتَّكَلَفُ şeklinde gelmesi gerekirdi. Bu da fiilin nefiy değil; nehiy edatı olan لَ ile meczûm olduğunu göstermektedir. *Vakf* yapmak sûretiyle edat ve fiili birbirinden ayırmak ise dil kurallarına aykırıdır. Ferrâ ile Nehhâs'a göre Abdullah b. Mes'ûd'un (öl. 32/652-53) وَقَالَتْ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْئْتُ لَا تَتَّكَلَفُ şeklinde kırâatı da⁴⁷ bu yaklaşımı teyit etmektedir.⁴⁸ Bu hususla bağlantılı olarak İmam Mâtürîdî (öl. 333/944), Ebû Muâz en-Nahvî'den şunları nakletmektedir: لَ edatı üzerine *vakf* yapıp, Firavun'un eşinin "Benim için göz bebeğidir. Senin için ise göz bebeği değildir." dediğini söylemek imkânsızdır. Çünkü âyetin anlamı böyle olmuş olsaydı âyet, تَتَّكَلَفُ lafzıyla gelmesi gerekirdi. Bu lafızla gelse dahi âyette geçen وَقَالَتْ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْئْتُ لَا تَتَّكَلَفُ ile تَتَّكَلَفُ ifadesinden dolayı yukarıda ifade edilen manaya gelmesi

41 Ebû İshak İbrâhim ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve ir'âbuh*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî (Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, 1988), 4/133-134.

42 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *İr'âbu'l-Kur'ân*, thk. Halid el-Ali (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1429), 2/713.

43 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/302; Osman b. Sa'îd b. Osman Ebû Amr ed-Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Cemalüddin Muhammed Şeref (Tanta/Mısır: Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, 1427), 174.

44 Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *Garâibu't-tefsîr ve 'acâibu't-te'vil*, thk. Şmrân Serkâl Yunus el-İclî (Cidde - Beyrut: Dâru'l-Kuble li's-Sakafeti'l-İslâmiyye - Muessesetu 'Ulûmi'l-Kur'ân, ts.), 863.

45 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/302.

46 Ahmed b. Muhammed es-Semerkindî el-Haddâdî, *el-Medhal li 'ilmi tefsîri Kitâbi'l-Allah Teâlâ*, thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî (Dimaşk - Beyrut: Dâru'l-Kalem - Dâretu'l-'Ulûm, 1408), 107.

47 Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fi şevâzî'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedî'* (Kahire: Mektebetu'l-Mutenebbî, ts.), 114.

48 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/302; İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 2/822.

mümkün görülmemektedir.⁴⁹ Fakat on yedinci yüzyılda vefat eden Üşmûnî, İbn Abbas'tan nakledilen bu rivâyetin Arap diline uygunluğunu, تَتَلَوُهُ fiilinden önce gizli bir cezim edatı (ن) takdir ederek temellendirmeye çalışmıştır. Buna göre âyette zikredilen lâ edatı, mahzûf edata delâlet etmektedir.⁵⁰

Öte yandan Firavun'un karşılaşıcağı sonucun ateş ve hüsrân olmasından; eşinin karşılaşıcağı sonucun ise sevap ve cennet olmasından hareketle, İbn Abbas'ın böyle bir yorumda bulunduğunu belirten Kirmânî, lâdan sonraki kelam ile *ibtidâ* yapılamayacağından, bunun i'râb açısından yanlış olduğunu belirtmiştir. Zaten kadının, "Belki onu evlat ediniz." sözü de Firavun'a karşı böyle bir şeyi söyleme cesaretinde bulunamayacağını göstermektedir.⁵¹ Kelbî'nin naklettiği bu rivâyete itibar edilmemesi gerektiğini ifade eden Nehhâs, Taberî (ö. 310/923) ile İbn Ebû Hâtim (öl. 327/938) gibi müfessirlerin eserlerinde geçen şu rivâyetin sahih olduğunu belirtmiştir: "Firavun'un eşi, kendisinden çocuğu öldürmemesini isteyip, 'bu benim için de senin için de bir göz bebeği olabilir,' dediğinde, Firavun şöyle cevap vermiştir: 'Senin için olabilir, benim için ise asla!' Zaten dediği gibi de oldu."⁵²

Son olarak Sehâvî de lâ edatı üzerine yapılan *vakf* yanlışlığına işaret ederek, tefsirde olduğu gibi Arap dili ve edebiyatında da derin bilgi sahibi olan İbn Abbas'ın böyle açık bir hataya düşmekten uzak olduğunu belirtmiştir.⁵³ Sehâvî'nin bu sözlerinin haklı ve yerinde olduğunu ifade eden İbnü'l-Cezerî, bazı kırâat şeyhlerinin bu şekilde *vakf* yaptıklarına şahit olduğunu bildirmiştir.⁵⁴

2. İnsân Sûresi 18. Âyetteki Vakf-İbtidâ ile İlgili Farklı Yaklaşımlar

Cennete girecek müminler için hazırlanan nimetlerin anlatıldığı İnsân sûresi 18. âyet ve meâlî şöyledir: *عَيْنًا فِيهَا تُسْمَىٰ سَلْسَبِيلًا* "İçindeki, orada adına selsebil denilen bir pınardan alınmıştır."⁵⁵

Âyette geçen عَيْنًا lafzı, dilsel açıdan farklı tahlillere tabi tutulmuştur. Bunları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1. Kaynak manasına gelen عَيْنًا lafzı, cer harflerinden olan مین edatının düşmesi sonucunda mansûb olmuştur.
2. Bir önceki âyette yer alan كَأَسْمَاء lafzına sıfat olduğu için mansûb gelmiştir.⁵⁶
3. Bir önceki âyette geçen كَأَسْمَاء lafzına bedel olduğu için mansûb gelmiştir.
4. Mukadder مُسْمَوُونَ veya عَيْنًا fiili ile mansûb olmuştur.⁵⁷

49 Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 11/13.

50 Üşmûnî, *Menâru'l-hudâ*, 289.

51 Kirmânî, *Garâibu't-tefsîr*, 863.

52 Nehhâs, *el-Kita'u ve'l-i'tinâf*, 508-509.

53 Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 2/589.

54 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 207.

55 *Kur'an Yolu Meâlî*,

56 Ebû Sa'îd Muhsin b. Muhammed Hâkim el-Cüşemî, *et-Tehzîb fi't-tefsîr*, thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî (Kahire - Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Misrî - Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, 1440), 10/7212.

57 Mekki b. Ebû Tâlib, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'an*, 785.

Âyette zikredilen سَلْسِيْلًا lafzıyla ilgili de farklı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sözelimi erken dönem tefsir âlimlerinden Ferrâ'ya göre سَلْسِيْلًا lafzı, kaynağın adı değil, sıfatıdır.⁵⁸ Zeccâc ise aslında sıfat olan bu lafzın, kaynak için isim olduğunu ifade etmiştir. Ona göre lafız diğer âyetlerdeki fâsılalara uygun olsun diye tenvinli gelmiştir.⁵⁹ Bu ihtilaflara değinen Taberî, lafzın kaynak için sıfat olduğu görüşünü isabetli bulmuştur.⁶⁰

Diğer bazılarına göre تُسْمِي fiilinin ikinci mef'ûlü olan bu lafız,⁶¹ nekre ve ucme – yani aslen Arapça olmayan bir lafız– olduğu için tenvin almıştır.⁶² Ayrıca Talha'nın bu lafzı, سَلْسِيْلٍ şeklinde okuduğu nakledilmiştir.⁶³ Bu durumda sözü edilen lafız, kaynak için özel isim olduğundan dolayı tenvin almamıştır.⁶⁴

İbnü'l-A'râbî (öl. 231/846), bu lafız ile ilk defa Kur'ân-ı Kerim'de karşılaştığını ifade ederken;⁶⁵ Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 322/933-34), Arapların *tesnîm*, *selsebilen*, *ğislin*, *siccîn* ve *rakîm* (رَقِيمٌ، رَسِيحِينَ، رَغِيْلِينَ، سَلْسِيْلًا، رَسْمِيْمٍ) gibi kelimelerle ilk defa Kur'ân/ vahiy vasıtasıyla tanıştıklarını belirtmiştir.⁶⁶ Tatlı su ve boğazdan rahat geçen anlamındaki سَلْسِيْلٍ lafzının سَلْمَلٌ ve سَلْسَالٌ kelimeleri gibi olduğunu ifade eden Zemahşerî'ye (öl. 538/1144) göre mübalağayı ifade etmek için سَلْمَلٌ lafzına bâ/ب harfi eklenmiştir.⁶⁷ Bu durumda söz konusu lafız, yabancı değil, Arapçadır.

Öte yandan bazılarının söz konusu âyette تُسْمِي fiili üzerine *vakf* edip, سَلْسِيْلًا ifadesi ile *ibtidâ* ettikleri belirtilmiştir. Buna göre âyette yer alan تُسْمِي fiili bilinen bir kaynaktır. سَلْسِيْلًا ifadesi ise “Ona bir yol ara!” anlamındadır. Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhız, hocası Nazzâm'dan naklederek bazıları, İnsân sûresi 18. âyette geçen سَلْسِيْلًا lafzının birleşik yazılmasının hatalı olup asıl anlamının şöyle olduğunu ileri sürmüşlerdir: “Ey Muhammed, ona bir yol ara!” Böyle bir çıkarımı Arap diline aykırı bulan Nâzzâm, şu itirazda bulunmuştur: “Belirtilen anlam doğru kabul edilecek olursa, bu durumda ‘Adlandırılır’ anlamındaki تُسْمِي fiili, anlamsız kalacağı gibi ‘ne diye adlandırılır’, ‘adlandırılan nedir?’ şeklindeki sorular da cevapsız kalacaktır.”⁶⁸ Arap diline uygun olmadığı için daha sonraları hem dil hem de tefsir âlimleri tarafından çokça eleştirilen bu mana, herhangi bir eleştiriye tabi tutulmadan İmam Mâtürîdî'nin tefsirinde de kaydedildiğini ifade etmek isteriz.⁶⁹

58 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/217.

59 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 5/261.

60 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/564.

61 Mekki b. Ebû Tâlib, *Muşkilu'l-râbi'l-Kur'ân*, 785.

62 Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hağâiki'ğavâmiği't-tenzil ve 'uyûni'l-eğâvil fi vucûhi't-te'vil*, thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1418/1998), 6/281.

63 İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fi şevâzî'l-Kur'ân*, 166; Ebû Hayyân, *el-Bağru'l-muħit*, 8/390; Ebü'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin 'Ukberî, *l'râbu'l-kıraat eş-şevâzz*, thk. Muhammed Seyyid Ahmed 'Azzûz (Beyrut: 'Alemu'l-Kutub, 1417), 2/657.

64 Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, *ed-Durrul-maşûn fi 'ulûmi'l-Kitâb'l-'Aziz*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 10/613.

65 Ezherî, *Tehzîbu'l-luğâ*, 13/156; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 23/2064.

66 Ahmed b. Hemdan er-Râzî Ebû Hâtim, *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-'Arabiyye*, thk. Hüseyin b. Fedlullah el-Hemedânî (Sana/Yemen: Merkezi'd-Dirasât ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 1415), 140-141.

67 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/281.

68 Câhız, *Kitâbu'l-hayevân*, 1/344; ayrıca bk. Haşim Özdaş, “Nazzâm'ın İlk Dönem Müfessirlerine Dilsel Eleştirileri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 31/1 (2020), 21, 27-28.

69 Mâtürîdî, *Te'vilâtul-Kur'ân*, 16/325.

Ayrıca Hz. Ali'nin (öl. 40/661), سَلَسِيْلًا lafzını şu şekilde açıkladığı ifade edilmiştir: "Rabbinden o kaynağa ulaştıracak bir yol ara!"⁷⁰ Bu görüşün Hz. Ali'ye nisbet edilmesini garipseyip ona ait olmayacağını savunduğunu belirten Haddâdî (öl. 400/1010), erken dönem bazı âlimlerin eserlerinde gördükten sonra bu düşüncesinden döndüğünü ve bunu tefsir ehlinde nakledilip dilde temeli olmayan açıklamalar kısmına dâhil ettiğini ifade etmiştir.⁷¹

Sözü edilen anlam ile bağlantılı olarak İbnü'l-Mübârek'in (öl. 181/797), İnsân sûresi 18. âyeti şöyle tefsir ettiği ifade edilmiştir: "Allah'tan ona giden bir yol iste!" Mürekkeb birer isim olan بِرَقَ نُحْرُهُ ile تَأَيَّطَ شَرًّا örneklerinde olduğu gibi bu cümlelerin tamamı da âyette sözü edilen kaynağa isim olabileceğini belirten Kirmânî'ye göre Kur'ân-ı Kerim'de birçok örneği bulunduğundan, kelimenin yazılıştaki birleşik olması bu te'vile engel oluşturmamaktadır.⁷² Ayrıca Kurtubî'nin (öl. 671/1273) tefsirinde kaydedildiğine göre Kaffâl (öl. 365/976), mevzubahis edilen lafzı şöyle tefsir etmiştir: "O, değerli bir kaynaktır. Ona ulaştıracak bir yol ara!"⁷³

سَلَسِيْلًا lafzının kaynak için mürekkeb bir isim olabilme ihtimalinden söz edip böyle bir anlamın Arapçaya uygun olmakla birlikte zorlama olduğunu belirten Zemahşerî, bu sözün Hz. Ali'ye nisbet edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁷⁴ Bunu çok zayıf bir yorum olarak gören İbn 'Atıyye'ye (öl. 541/1147) göre böyle bir anlamı kabul etmek Kur'ân-ı Kerim'in fesahatine hâlel getirmektedir.⁷⁵ Ebû Hayyân (öl. 745/1344) ise sözü edilen bilginin dilsel açıdan çok zayıf olduğu için tefsir eserlerine alınmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁶

Hem âyette geçen تُسْمِيْ lafzı üzerine vakf yapmanın hem de سَلَسِيْلًا lafzının mürekkeb bir isim olabildiğinin çok uzak bir ihtimal olduğunu belirten İbn Hişâm'a (öl. 761/1360) göre ise سَلَسِيْلًا lafzının; سَلَسِيْلًا ise سَلَسِيْلًا lafzının mübalağasıdır. Bu lafız, nekre olabileceği gibi mankûl bir isim de olabilir. Ancak lafız, suyun adı olduğu için münzarif olmuştur. Ayrıca kendisinden önce عَيْشًا lafzının geçmiş olması, bunun dışı olduğunu göstermez. Dolayısıyla diğer âyetlere uygunluk olsun diye lafzın münzarif olduğunu kabul etmek uzak bir ihtimaldir.⁷⁷

Son olarak, vakf ve ibtidâda mananın uygunluğunun dikkate alınması gerektiğini vurgulayıp bazı dilcilerin zorlama irâbları ile kurrânın zorlama okumaları veya hevâ ve heves ehli kimselerin te'villeri sonucunda yapılan vakf ve

70 Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-uyûn Tefsîru'l-Mâverdi*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye - Muessesetu'l-Kutubi's-Sakâfiyye, ts.), 6/171.

71 Haddâdî, *el-Medhal*, 106-107.

72 Kirmânî, *Ğarâibu't-tefsîr*, 1289.

73 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006), 21/478.

74 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/281; Mahmûd b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'îl-Mesâni* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 29/161.

75 İbn 'Atıyye, *el-Muħarraru'l-vecîz*, 5/413.

76 Ebû Hayyân, *el-Baħru'l-muħîr*, 8/390.

77 Abdullah b. Yûsuf İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-a'ârib*, thk. Abdullatif Muhammed el-Hatîb (Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatânî li's-Sakafe ve'l-Funûn ve'l-Edeb, 1423), 6/104-105.

*ibtidâ*ların dikkate alınmaması gerektiğini belirten İbnü'l-Cezerî, İnsân sûresi 18. âyette *عَبْنَا فِيهَا نُسْنَى سَلْسَبِيلًا* yapılan şu *vakf* buna örnek olarak vermektedir: "Bazılarına göre sözü edilen âyette *vakf*, نُسْنَى fiili üzerine olup anlamı: 'O, isimlendirilen, bilinen bir kaynaktır.' İbtidâ ise سَلْسَبِيلًا ifadesi ile yapılmaktadır. 'O kaynağa bir yol bul!' anlamındaki bu kelime, emir cümlesi anlamında olup سَل سَبِيلًا takdirindedir." İbnü'l-Cezerî'nin de belirttiği gibi kelimenin bu şekilde olduğunu kabul etmek, Kur'ân-ı Kerim'i tahrif etmek ile eşdeğerdir. Sözü edilen kelimenin bütün Mushafalarda birleşik yazılmış olması, bunun yanlışlığını ortaya koymaktadır.⁷⁸

Sonuç

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında Arap dilinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu nedenle erken dönemlerden itibaren müfessirler, Kur'ân-ı Kerim'i Hz. Peygamber ile sahâbe ve tâbiin neslinden nakledilen rivâyetlerin yanı sıra Arap dilinden hareketle tefsir etmeye gayret etmişlerdir. Bu faaliyet, daha sonraki dönemlerde lugavî tefsir olarak şöhret kazanmıştır.

Kasas sûresi 9. âyet ile ilgili olarak gerek *irâb* gerekse *vakf* ve *ibtidâ* açısından farklı ihtimallerden söz edilmiştir. Her şeyden önce âyetin tefsiri bağlamında Hz. Peygamber'den nakledilen haber, rivâyet zincirindeki Necîh b. Abdurrahman adındaki râviden dolayı zayıf kabul edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu haberi, âyetin tefsirinde kullanmak sağlıklı görünmemektedir. Öte yandan Üşmûnî gibi bazı âlimler, zorlama açıklamalarla İbn Abbas'a nisbet edilen görüşün Arap dilinin genel ilke ve kurallarına uygunluğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Fakat Ferrâ ve Nehhâs gibi tefsir âlimleri, âyetteki *vakf* ve *ibtidâ* ile ilgili olarak Kelbî tarikiyle İbn Abbas'a nisbet edilen görüşün dilsel açıdan sorunlu olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Arap dili açısından temeli çok zayıf olan bu *vakf*in âyetin anlamını olumsuz yönde etkilediği için isabetli olmadığını söylemek mümkündür.

İnsân sûresi 18. âyette geçen سَلْسَبِيلًا ifadesi de tefsir ve dil âlimleri tarafından gerek anlam gerekse *irâb* açısından değişik dilsel tahlillere tabi tutulmuştur. Âyette geçen سَلْسَبِيلًا lafzının tefsiri ile bağlantılı olarak Hz. Ali başta olmak üzere selef ve diğer bazı âlimlere nisbet edilen ve dilsel temeli çok zayıf olan söz konusu yorum, dil ve tefsir âlimlerinin yanı sıra kırâat âlimleri tarafından da sert bir dille eleştirilmiştir. Dolayısıyla bu lafza dair bazı kurrânın zorlama okumaları veya bazı dilcilerin zorlama *irâb*larının dilsel temelden yoksun olduğunu söylemek mümkündür.

78 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/230-232; ayrıca bk. Muhammed Mekki Nasr el-Cüreyşî, *Nihâyetü'l-ıkmî'l-mufid fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), 170-171.

Kaynakça

- Âlûsî, Mahmûd b. Abdullah. *Rûhu'l-me'âni fi tefsîri'l-Çur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *Kitâbu'l-ğayevân*. thk. Abdusselâm Muhammed Harûn. 8 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1966.
- Cüreyşî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetu'l-ğavli'l-mufid fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424.
- Ebû Amr ed-Dânî, Osman b. Sa'îd b. Osman. *el-Muktefâ fi'l-vaqfi ve'l-ibtidâ*. thk. Cemalüddin Muhammed Şeref. Tanta/Mısır: Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, 1427.
- Ebû Hâtîm, Ahmed b. Hemdan er-Râzî. *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-'Arabîyye*. thk. Hüseyin b. Fedlullah el-Hemedânî. Sana/Yemen: Merkezu'd-Dirasât ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 1415.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Baħru'l-muħit*. thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed. *el-Beyân fi ğaribi i'râbi'l-Çur'ân*. thk. Taha Abdulhamîd Taha. 2 Cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyye el-Amme li'l-Kitâb, 1400.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luĝa*. thk. Ali Hasan Hilâlî. 16 Cilt. Kahire: ed-Dâru'l-Misriyye li'l-Te'lîf ve't-Tercume, 1384.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Çur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, 3. Basım, 1403/1983.
- Haddâdî, Ahmed b. Muhammed es-Semerkindî. *el-Medħal li 'ilmi tefsîri Kitâbi'l-Allah Teâlâ*. thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî. Dımaşık - Beyrut: Dâru'l-Kalem - Dâretu'l-'Ulûm, 1408.
- Hâkim el-Cüşemî, Ebû Sa'îd Muhsin b. Muhammed. *et-Tehzîb fi't-tefsîr*. thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî. 10 Cilt. Kahire - Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî - Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, 1440.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib. *el-Muħarraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Ebû Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîru'l-Çur'âni'l-Azîm musnedden 'an Rasûli'l-Allah ve's-şahâbeti ve't-tâbi'în*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- İbn Fâris, Ebû Hasan Ahmed. *Mu'cemu meķâyisi'l-luĝa*. thk. Abdusselâm Muhammed Harûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fıkr, 1979.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ali b. Ahmed. *Takrîbu't-tehzîb*. thk. 'Âdil Murşid. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1999.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muħtaşar fi şevâzzi'l-Çur'ân min kitâbi'l-bedî'*. Kahire: Mektebetu'l-Mutenebbî, ts.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Abdullah b. Yûsuf. *Muĝni'l-lebîb 'an kutubi'l-a'ârîb*. thk. Abdullatif Muhammed el-Hatîb. 6 Cilt. Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sakafe ve'l-Funûn ve'l-Edeb, 1423.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 55 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.

- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-aşr*. thk. Muhammed Ali ed-Debbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Mektebetu'l-Ma'arif, 1421.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir Muhammed b. Kasım. *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramadân. 2 Cilt. Dimaşk: Mecme'u'l-Lügati'l-Arabiyye, 1391.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 30. Basım, 2016.
- Karagöz, Mustafa. "Âyetlerdeki Durak Yerlerinin Anlama Etkisi (Bakara Sûresi 96. Âyet Örneği)". *Bilimname* 21/2 (2011), 199-221.
- Kayhan, Veli. "Vakf ve İbtida İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 293-336.
- Kirmânî, Mahmûd b. Hamza. *Ġarâibu't-tefsîr ve 'acâibu't-te'vil*. thk. Şmrân Serkâl Yunus el-İclî. Cidde - Beyrut: Dâru'l-Kuble li's-Sakafeti'l-İslâmiyye - Muessesetu'Ulûmi'l-Kur'an, ts.
- Kur'an Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Ġur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 24 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Ġur'ân*. thk. Ahmet Vanlioğlu - Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nuket ve'l-uyûn Tefsîru'l-Mâverîdî*. thk. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye - Muessesetu'l-Kutubi's-Sakâfiyye, ts.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed. *Muşkilü i'râbi'l-Ġur'ân*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1405.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *el-Ġita'u ve'l-i'tinâf*. thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Mâtürîdî. 6 Cilt. Riyad: Dâru 'Alemlî'l-Kutub, 1413.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *İ'râbu'l-Ġur'ân*. thk. Halid el-Ali. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1429.
- Özdaş, Haşim. "Nazzâm'ın İlk Dönem Müfessirlerine Dilsel Eleştirileri". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 31/1 (2020), 18-31.
- Secâvendî, Ebû Abdullah Muahmed b. Tayfûr. *'İlelu'l-Vuġûf*. thk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-İdî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 2. Basım, 1426/2006.
- Sehâvî, Ali b. Muhammed b. Abdussâmed. *Cemâlu'l-Ġurrâ ve ikmâlu'l-iĠrâ'*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Mekke: Mektebetu't-Turâs, 1408.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf. *ed-Durru'l-maşûn fi 'ulûmi'l-Kitâb'l-Azîz*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Ġur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Çur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 26 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirasâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye Dâru Hicr, 2001.
- Temel, Nihat. *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2016.
- 'Ukberî, Ebü'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin. *İ'râbu'l-çırâat eş-şevâzz*. thk. Muhammed Seyyid Ahmed 'Azzûz. 2 Cilt. Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, 1417.
- Üşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdulkerrîm. *Menâru'l-hudâ fî beyâni'l-vaçfi ve'l-ibtidâ*. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1393.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim. *Me'âni'l-Çur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdulcelil Abdur Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, 1988.
- Zekeriyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ. *el-Maçşid li talhîşi mâ fî'l-murşid fî'l-vaçfi ve'l-ibtidâ*. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1393.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haçâiki çavâmiçî't-tenzil ve 'uyûni'l-eçâvil fî vucûhi't-te'vil*. thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1418/1998.
- Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Çur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu Dâru't-Turâs, 3. Basım, 1404/1984.